

Людмила Володимирівна ЄЛІСЄЄВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки природокористування та економічної теорії,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
E-mail: ludmyla_kozak@ukr.net

**ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ЧЕРЕЗ
ПРИЗМУ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ**

Єлісеєва, Л. В. Оцінка конкурентоспроможності національної економіки через призму розвитку освіти в Україні [Текст] / Людмила Володимирівна Єлісеєва// Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 1. – С. 224-229. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті проаналізовано вплив освітнього фактору на конкурентоспроможність національної економіки. Досліджено місце України в міжнародних рейтингах за індексами глобальної конкурентоспроможності, людського розвитку, економіки знань, інноваційного розвитку тощо. Встановлено, що освітній потенціал достатньо високо оцінено світовою спільнотою. Вагомим недоліком міжнародних рейтингів, де враховується освітня складова, вважаємо проведення лише кількісного, а не якісного аналізу ринку освітніх послуг та людського капіталу різних країн. Серед основних перешкод для розвитку освітніх послуг в Україні є демографічні (негативний природний приріст, недостатня чисельність абітурієнтів, значні міграційні процеси) та економічні (значне зниження реальних доходів населення, низька рентабельність інвестицій у вищу освіту, високі рівні безробіття та інфляції) тощо. До проблем, які залишилися невирішеними від часу здобуття Україною незалежності, належать розрив між попитом підприємств та пропозицією підготовлених навчальними закладами фахівців, неефективне використання бюджетних коштів, відсутність мотивації для розвитку персоналу та підвищення їх кваліфікації, високий рівень корупції тощо. Спостерігається тенденція до збільшення чисельності населення, яка здобуває освіту за кордоном. З метою подолання негативних наслідків у сфері освіти та перетворення її на ключовий чинник майбутнього економічного зростання у 2014 р. уряд розпочав низку реформ, які охоплюють системи початкової, середньої та вищої освіти. Ці реформи, на наш погляд, мають характер «шокової терапії», соціального експерименту, елементи якого є недостатньо продуманими. У коротко- та середньостроковій перспективі це однозначно призведе до підвищення рівня безробіття, скорочення доходів населення, а відповідно – до поглиблення кризових явищ. У довгостроковій перспективі за умови зниження рівня корупції та подолання інших негативних явищ системної кризи, яку нині переживає Україна, можуть з'явитися позитивні результати щодо скорочення державних витрат у ринок освіти. На нашу думку, такі реформи не здатні забезпечити якісного підвищення підготовки фахівця, публікативної активності викладачів та науковців щодо проведення наукових розробок тощо.

Ключові слова: конкурентоспроможність економіки; індекс глобальної конкурентоспроможності; індекс людського розвитку; державне фінансування освіти; перекваліфікація; реформування освіти.

Liudmyla Volodymyrivna YELISIEIEVA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Environmental Economics and Economic Theory,
Lesya Ukrainka Eastern European National University

ASSESSMENT OF NATIONAL ECONOMY COMPETITIVENESS THROUGH THE PRISM OF UKRAINIAN EDUCATION DEVELOPMENT

Abstract

The article analyzes the impact of educational factors on the national economy competitiveness. It has been researched Ukraine's place in the international rankings dealing with the global competitiveness index, human development, knowledge economy, innovation development etc. It has been established that educational potential is highly appreciated by the international community. The fact that it has been carried out only a quantitative, but not qualitative analysis of the educational market and human capital assets in different countries is considered to be a significant disadvantage of international rankings taking into account the educational component. Among the main obstacles of educational services development in Ukraine are demographic (negative natural growth, insufficient number of applicants, significant migration), economic (significant reduction in real incomes, low profitability of investment in higher education, high unemployment rate and inflation) and others. The problems that remain unresolved from the time when Ukraine gained its independence are the gap between business demand and educated specialists supply, inefficient use of public funds, lack of motivation for staff development and improvement of their skills, high level of corruption and so on. There is an increased tendency among the population to get education abroad. The government initiated a series of reforms covering systems of primary, secondary and higher education to overcome the negative effects on education and its transformation into a key factor for future economic growth in 2014. These reforms, in our opinion, are somehow a "shock therapy", a part of social experiment with elements that are not well thought out. In the short and medium term, it will definitely lead to increased unemployment, reduced incomes of population and crisis deepening. In the long run, it can have such positive results as reducing public expenditure into the education market on the condition of the reduction of corruption and overcoming of other negative phenomena of systemic crisis. In our opinion, these reforms cannot provide qualitative training improvement of a specialist, publishing activity of teachers and scientists conducting scientific researches, etc.

Keywords: *economy competitiveness; global competitiveness index; human development index; state funding of education; rehabilitation; educational reform.*

JEL classification: *I210, I220, I280, E610, H500*

Вступ

За останні майже півтора роки в Україні постійно триває пошук точок росту, що стануть підґрунтям для покращення основних макроекономічних показників та соціальних стандартів національної економіки. Одним із потужних факторів економічного зростання вважається освіта, з якої і розпочалося реформування нинішньої влади. Проте необхідність пошуку оптимального масштабу, вибору ключових векторів освітніх реформ, що дозволять підвищити рівень конкурентоспроможності національної економіки та не зруйнувати надбання попередніх поколінь, зумовлюють актуальність даної тематики дослідження.

Окремі аспекти цієї проблеми розкриваються в контексті вивчення питань інформаційної економіки, економіки знань, людського капіталу, якості ринку освітніх послуг тощо. Окремі аспекти цієї теми розкриті працях В. Бугая, В. Геєця, Т. Пасічник та ін.

Мета та завдання статті

Мета дослідження – оцінити конкурентоспроможність національної економіки через аналіз сучасного стану освіти в Україні. Серед наших завдань було проаналізувати глобальні індекси конкурентоспроможності, у складі яких враховується освітня складова, окреслити основні проблеми ринку освітніх послуг та критично оцінити напрями сучасного реформування вітчизняної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження

Згідно з методологією Світового банку до показників, які характеризують конкурентоспроможність національного господарства, належать індекси інноваційної економіки, підприємницької привабливості,

людського розвитку, глобальної конкурентоспроможності тощо. Кожен з них прямо чи опосередковано пов'язаний із рівнем розвитку освіти та якістю робочої сили в країні.

Відповідно до рейтингу про глобальну конкурентоспроможність 2014-2015 рр. Україна зайняла сімдесят шосте місце серед ста сорока чотирьох країн. Вона поступилася Литві (41 місце), Латвії (42), Польщі (43), Казахстану (50), Росії (53) та ін. За останні три роки більшість з цих країн покращили свій показник, тоді коли в Україні спостерігається змінна динаміка: 2012-2013 рр. – 73, 2013-2014 рр. – 84, 2014-2015 рр. – 76 позиція. Одним із критеріїв його визначення є оцінка початкової, вищої освіти та професійної підготовки населення. На думку експертів Всесвітнього економічного форуму, до конкурентних переваг України і досі належать: доступ до вищої освіти, якість початкової, математичної і природничо-наукової освіти, освітньої системи, тоді як до недоліків у контексті нашої теми віднесено насамперед «відплив мізків» [1]. Водночас вагомими факторами економічного розвитку 2014 р., що дозволили покращити позицію в загальному рейтингу, стали зростання довіри до суспільних інститутів, підвищення ефективності вітчизняних ринків, ширше використання ІТ та телекомунікацій у бізнесі та повсякденному житті.

Відповідно до індексу конкурентоспроможності бізнесу одними з перешкод для розвитку підприємництва в Україні було визначено недостатня якість початкової та вищої освіти. Проте ці фактори є значно менш вагомими порівняно з інституційними та макроекономічними перешкодами, серед яких і рівень корупції. За даними Transparency International 2014 р. Україна залишилася в переліку найбільш корумпованих країн, посівши 142 місце, однією з сфер поширення якої визначено освіту, проте не за величиною сум хабарництва, а кількістю залучених осіб [2].

За останні роки спостерігається відносно високе місце України у рейтингах за Індексом економіки знань та Індексом знань, що забезпечується передусім високими значеннями індексу освіти, однак вона все-таки суттєво відстає від розвинених країн і навіть країн Східної Європи [3]. Загалом Україна віднесена до останньої за рівнем інноваційності четвертої групи «країн, що рухаються навздогін». У такий спосіб можемо стверджувати, що за світовими рейтингами економіка України не є достатньо конкурентоспроможною та інвестиційно привабливою, хоча оцінка освітнього рівні українців є достатньо високою.

До основних індикаторів, де детально аналізується рівень розвитку освітнього чинника, належить насамперед індекс людського розвитку (ІЛР). Проте недоліком цього індексу є неврахування якості стандартів в освіті. Загалом за індексом людського розвитку Україна належить до другої групи країн – країн з високим рівнем людського розвитку. У 2013-2014 рр. за рівнем людського розвитку Україна зайняла 83 позицію, тоді як у цій самій групі знаходяться Білорусія (53), Російська Федерація (57 місце), Казахстан (70), Грузія (79). У цьому рейтингу Україна посіла останнє місце серед країн Західної та Східної Європи. До першої групи – країн із дуже високим рівнем розвитку – також увійшли Чехія (28), Польща (35), Словаччина (37) тощо. Достатньо висока позиція нашої держави пояснюється тим, що хоча Україна за рівнем ВВП на душу населення значно поступається іншим країнам, проте оцінка освітнього фактору виявилася дещо вищою. За більшістю показників освітнього рівня людського капіталу, такими, як рівень грамотності дорослого населення, рівень охоплення навчанням, індекс рівня освіти, вітчизняний освітній потенціал практично не поступається розвиненим країнам. За відсотком населення, яке має вищу освіту, Україна випереджає практично всі країни світу, поступаючись їм лише за відсотком населення із середнім освітнім рівнем. Проте за показниками інших складових національної інноваційної системи значно відстає в таких аспектах: низька забезпеченість науковими кадрами з розрахунку на 1000 осіб зайнятого населення (нижче порівняно із США та Японією – у два рази, Німеччиною та Францією – у майже півтора рази); скорочення як чисельності наукового персоналу проєктних і науково-дослідних організацій (майже на 50 % порівняно з 1990 р.), так і числа самих організацій; хронічне недофінансування науково-інноваційної сфери економіки (лише 0,35 % ВВП); низька патентна і дослідницька активність (кількість поданих заявок на винаходи зменшилася на понад 30 % порівняно з 1990 р.); низька частка інноваційно активних підприємств (близько 12-14 % від загального їх числа, що у три-чотири рази менше, ніж в інноваційно-розвинутих економіках); низька наукоємність промислового виробництва (лише 0,3 %) [4] тощо. Тому виникає об'єктивна необхідність за допомогою економічної політики забезпечити не лише досягнення кількісних показників розвитку національної економіки, що дозволять підвищити добробут населення та зайняти кращі місця в таких рейтингах.

Серед причин недостатньо високих показників конкурентоспроможності економіки часто називають недостатність коштів, які виділяє держава на людський розвиток [5, с. 209; 6, с. 90]. За показниками фінансування видатків на освіту, що було законодавчо встановлено обсягом 10 % ВВП (фактично коливається від 4 % до 5,6 % ВВП), Україна істотно не відхиляється від середніх міжнародних значень (близько 5 % ВВП). Відсоток видатків на освіту від загальних державних видатків в Україні становив близько 19 %, що перевищує рівень аналогічних видатків в усіх країнах ОЕСР. Однак, якщо освітні бюджети країн ОЕСР є бюджетами інноваційного розвитку, то освітній бюджет України можна вважати «бюджетом проїдання», оскільки у ньому переважають передусім витрати на заробітну плату і

практично відсутнє фінансування капітальних видатків. Нераціональним порівняно з міжнародними зразками є також розподіл вітчизняних державних витрат на освіту між окремими її рівнями. Недофінансування початкової і середньої освіти кореспондується з відставанням країни за показником рівня середньої освіти населення. Спостерігається також нераціональне і значно відхилене від міжнародних зразків співвідношення платного і бюджетного навчання (зокрема значне переважання платного (52 %) в секторі вищої освіти) тощо. За роки незалежності загальна кількість ВНЗ залишилась майже незмінною, у той час, як кількість ВНЗ I-II рівнів акредитації зменшилась, а кількість ВНЗ III-IV рівнів акредитації збільшилась у понад два рази. Відповідно до заяви Міністра освіти С. Квіта кількість вищих закладів країни скоротять із 802 до 317 [7]. Крім того, майбутня реорганізація освітньої сфери передбачає п'ятивідсоткове скорочення кількості шкіл, об'єднання невеликих навчальних закладів, зниження рівня зайнятості. Окрім цього, передбачено оптимізацію мережі професійних навчальних закладів, скорочення витрат держави на підготовку фахівців, що дозволить скоротити витрати держави майже на 300 млн грн. [7]. Крім того, в Україні окремі заклади віднесені до вищої освіти, хоча фактично вони є середніми, що негативно впливає на якість послуг.

Незадовільний рівень освіти в Україні спонукає молодь виїздити вчитися за кордон. Так, якщо у 2007 р. їх було 36 тис. осіб, 2008 р. – 38 тис. осіб, то у 2011 р. – 43 тис. осіб [8, с. 240], 2014 р. – близько 50 тис. осіб. І хоча освіта за кордоном після значної девальвації гривні доступна порівняно невеликій частині молоді, але з часом чисельність такої міграції зростає.

Серед важливих освітянських проблем є професійна орієнтація молоді щодо попиту на кадри на ринку праці, оскільки за окремими спеціальностями невелика частина людей працює за отриманим фахом. Найбільші втрати серед фахівців із фізичних, математичних та технічних (понад 70 %), прикладних наук та техніки (близько 71 %), службовців, пов'язаних із інформацією (близько 68 %). Крім того, питома частка людей, що пройшли перекваліфікацію, на підприємствах становить 5 %, тоді як у Швеції – 46 %, Чехії – 59 %, Франції – 46 % тощо [9, с. 20]. Це означає, що в багатьох країнах працівники один раз на два-три роки в середньому підвищують свою кваліфікацію. У нашій державі утворилося замкнене коло: одні не модернізують підприємства, бо в Україні сформувалися інші механізми отримання прибутків, а інші – не турбуються про кваліфікацію, бо на виробництвах, які не реструктуризуються, можна працювати і без нових знань. У такий спосіб в Україні немає особливих стимулів для підвищення кваліфікації. Розрив у рівнях доходів між тими, хто не має освіти, і тими, хто має науковий ступінь, є доволі несуттєвим порівняно з іншими країнами, такими як Швейцарія, Франція, Польща. В Україні розрив у дохідних групах між початковою та базовою середньою освітою і повною вищою є дещо більшим ніж у два рази, що, на наш погляд, є недостатнім для пробудження сильних мотивів до підвищення кваліфікації. Найвищу ефективність для приватної особи мають рівні загальної середньої освіти та вищої освіти (бакалавр) бюджетної форми навчання. Ці рівні приносять найбільший приріст річних доходів.

Загалом розрив між освітою та вартістю робочої сили реалізується у двох аспектах: відсутності істотного зв'язку між рівнем отриманої освіти й заробітною платнею та низькому рівні оплати праці в освіті щодо господарства загалом та промисловості зокрема. Так станом на 2014 р. згідно з даними Євростату середня погодинна оплата праці в Україні складає 1,8 євро, тоді в Євросоні – 23,4 євро, Швеції – 41,9 євро, Данії – 39,5 євро, Центрально-Східної Європи – 7,8 євро. Порівняно з Росією вартість робочої сили в Україні є удвічі дешевшою [10].

Важливе значення також має дохід від інвестицій в освіту. За розрахунками Українського центру міжнародної освіти ще до 2014 р. він становив близько 800 млн дол. на рік. Експерти Інституту економіки промисловості НАН України вважають, що в розвинутих країнах професійна компетентність цінується більше (90 %), ніж в Україні (72 %), тобто відбувається недооцінка однієї з головних характеристик конкурентоспроможності працівника. Серед чинників, які перешкоджають конкурентоспроможності, найбільш вагомими є незатребуваність творчої людини, пасивність і байдужість людей [11, с. 110].

Водночас аналіз основних напрямів сучасного реформування освітньої сфери теж викликають сумніви з приводу їх ефективності. Наглядно спостерігаються спроби скорочення державних витрат на освіту, що в умовах значного дефіциту бюджету (майже 6-7 % ВВП за норми 2-3 %) цілком виправдано. Проте стрімке скорочення кількості освітніх закладів зумовлює збільшення чисельності безробітних, зменшення податкових надходжень у державний бюджет, унаслідок чого відбувається поглиблення кризових явищ та збільшення дефіциту державного бюджету. У такому випадку уряд не продумав механізм «утилізації» незатребуваних наукових кадрів та їх подальше працевлаштування. Крім того, в умовах скорочення державного замовлення, значного зменшення доходів населення платні освітні послуги, які мають стати домінуючими в системі освіти, стануть часто недоступними для більшості сімей.

Загалом більшість реформ слід здійснювати не через «шокову терапію», а «градуйовано». Для прикладу, надання можливості навчальним закладам самостійно обирати дисципліни для підготовки

бакалавра виявило чимало недоліків у системі вищої освіти, унаслідок чого вибір дисциплін часто відбувається за іншими критеріями, ніж сподівалося Міністерство освіти. Крім того, офіційна підтримка урядом збереження дисциплін, які і так у достатньому обсязі вивчаються у школі, знову ставить під сумнів якість та оголошений принцип державного невтручання у підготовку фахівця. І хоча на державному рівні постійно декларуються позитиви від скорочення навчального навантаження на одного викладача й студента, насправді це через монополію на ринку освітніх послуг лише збільшує навантаження на наукові кадри, які в умовах високого активного навантаження змушені будуть також демонструвати високу публікативність, що за збереження сталого рівня заробітних плат (та фактичного скорочення реальної заробітної плати) є «дорогим задоволенням». На нашу думку, такий стан розвитку освітніх послуг не здатен забезпечити конкурентність працівника і національної економіки загалом.

Висновки та перспективи подальших розвідок

На сучасному етапі в Україні не склалися сприятливі демографічні та соціально-економічні умови для розвитку освітньої сфери, хоча міжнародні рейтинги фіксують з перемінним успіхом позитивні зміни. У розвитку вітчизняних освітніх послуг існує низка проблем: від демографічних (зменшення чисельності абітурієнтів) до економічних (низька оплата кваліфікованої праці, відсутність стимулів для підвищення професійного рівня, диспропорції між підготовкою спеціалістів одних напрямів та їх затребуваністю на ринку праці тощо). Суттєвою перешкодою для економічного зростання вітчизняної економіки є нескоординованість дій ринку праці та ринку освітніх послуг. Непродуманою залишається і політика держави у сфері освіти, яка здатна зруйнувати і позитивні надбання попередніх поколінь.

Список літератури

1. *The Global Competitiveness Report 2014 – 2015* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>
2. Офіційний сайт Transparency International Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ti-ukraine.org>
3. Інноваційна спроможність та технологічна готовність української економіки у міжнародних порівняннях [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uitei.kiev.ua/viewpage.php?page_id=432
4. Доклад о развитии человека 2014 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/development/hdr/2013/hdr_2014_complete.pdf
5. Бугай, В. З. Сучасний стан фінансування закладів освіти / В. З. Бугай // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 3 (11). – С. 207–213.
6. Люта, О. Фінансування закладів вищої освіти в Україні / О. Люта, Н. Пігуль. // Економічний аналіз. – 2012. – Випуск 4. – С. 89–91.
7. Квіт, С. Важко, що виш повинен бути фінансово незалежним [Електронний ресурс] / С. Квіт. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2015/04/30/sergij-kvit-«vvazhayu-shho-vish-tae-buti-finansovo-nezalezhnim»/>
8. Пасічник, Т. Моделювання процесів впливу освітнього чинника на економічну безпеку держави / Т. Пасічник // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 2 (116). – С. 233–241.
9. Геєць, В. М. Наслідки демографічних викликів для економічного зростання в Україні / В. М. Геєць // ІДСД. – 2011. – № 4. – С. 3–23.
10. Офіційний сайт Eurostat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
11. Жуковська, А. Ю. Умови формування та розвитку людського капіталу як фактор конкурентоспроможності національних економік / А. Ю. Жуковська // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2010. – № 1 (3). – Т. 2. – С. 107–117.

References

1. *The Global Competitiveness Report. (2014).* [Data file]. Retrieved from <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>.
2. *Corruption index CPI-2014. (2015).* [Data file]. Retrieved from <http://ti-ukraine.org>.
3. *Innovatsiina spromozhnist ta tekhnolohichna hotovnist ukrainskoi ekonomiky u mizhnarodnykh porivnianniakh.* Retrieved from : http://www.uitei.kiev.ua/viewpage.php?page_id=432.
4. *The report on human development. (2014).* [Data file]. Retrieved from http://www.un.org/ru/development/hdr/2013/hdr_2014_complete.pdf.
5. *Buhai, V. Z. (2011). Current state funding of educational institutions. Journal of Zaporizhzhya National University, 3 (11), 207-213.*
6. *Liuta, O. (2012). Financing of higher education institutions in Ukraine. Economic analysis, 4, 89-91.*

-
7. Kvit, S. (2015). *I think that university should be financially independent. Retrieved from : <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2015/04/30/sergij-kvit-«vvazhayu,-shho-vish-mae-butifinansovonezalezhnim»>.*
 8. Pasichnyk, T. (2011). *Modeling of the impact of educational factors on the economic security of the state. Recent economic problems, 2 (116), 233–241.*
 9. Heiets, V. M. (2011). *The consequences of the demographic challenges for economic growth in Ukraine. Demography and social economy, 4, 3–23.*
 10. Eurostat [Database]. Retrieved from : <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
 11. Zhukovska, A. Yu. (2010). *Conditions for the formation and development of human capital as a factor of competitiveness of national economies. Bulletin of the International Nobel Economic Forum, 1 (3), 107–117.*

Стаття надійшла до редакції 05.04.2015 р.